

Hanna Makurat-Snuzik

**Problemy przekładu
na język
zdominowany**

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

**Problemy przekładu
na język
zdominowany**

Hanna Makurat-Snuzik

Problemy przekładu na język zdominowany

Obcość w tłumaczeniu rozpatrywana
w kontekście nierównej pozycji języka
wyjściowego i docelowego

Na przykładzie translacji dzieł
literatur słowiańskich na język kaszubski

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2019

Recenzje

Prof. dr hab. Ewa Sławkowa

Dr hab. Lucyna Spyrka

Redakcja wydawnicza

Aneta Lica

Projekt okładki i stron tytułowych

Filip Sendal

Skład i łamanie

Mariusz Szewczyk

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-769-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Spis treści

Wstęp	9
1. Przekłady na języki zdominowane	13
1.1. Zagadnienie asymetrii językowej rozumianej jako nierówna pozycja języków	13
1.2. Rola przekładów na języki słabe w zglobalizowanym świecie	23
1.2.1. Opór kultur zdominowanych wobec globalizacji	23
1.2.2. Tłumaczenia na etnolekty zdominowane wobec przekładów na języki mocne w dobie globalizacji	27
1.3. Funkcje przekładów na języki słabe	30
2. Obcość w przekładzie rozpatrywana w kontekście nierównej pozycji języka wyjściowego i docelowego. Teoria badawcza i metodologia badań	35
2.1. Tłumaczenie jako przekraczanie kultur	35
2.2. Obcość w przekładzie odniesiona do kultur dominujących i zdominowanych	36
2.3. Metodologia badań	44
3. Przekłady na kaszubszczyznę rozpatrywane w kontekście asymetrii językowej	49
3.1. Język kaszubski jako język zdominowany	49
3.2. Przegląd tłumaczeń dzieł literatur słowiańskich na język kaszubski	54
3.2.1. Wypisy kaszubskich przekładów oraz badania dotyczące translacji na kaszubszczyznę i z języka kaszubskiego	54
3.2.2. Przekłady z języka polskiego	55
3.2.3. Przekłady z innych języków słowiańskich	65
3.3. Przekłady dzieł literatur narodowych na kaszubszczyznę w kontekście nierównej pozycji języków wyjściowych i języka docelowego	70
4. Przekład na kaszubszczyznę związków frazeologicznych	75
4.1. Frazeologizmy w kontekście badań nad przekładem	75
4.2. Frazeologizmy w przekładach dzieł literatur słowiańskich na kaszubszczyznę	79
4.2.1. Frazeologizmy przełożone syntagmatycznie	82
4.2.2. Nowe okazjonalne struktury, stworzone na użytek tekstów docelowych	91

4.2.3. Struktury mające odmienne znaczenie niż jednostki frazeologiczne użyte w pierwowzorach	95
4.2.4. Frazeologizmy, które zostały pominięte przez autorów translacji w tekstach docelowych	98
4.2.5. Frazeologizmy, dla których autorzy tłumaczeń starali się znaleźć opisowe wykładnie	100
4.2.6. Frazeologizmy, dla których tłumacze znaleźli ekwiwalentne struktury w języku docelowym	103
4.2.7. Związki frazeologiczne wprowadzone do tekstów docelowych, które w tekstach źródłowych nie miały odpowiedników będących frazeologizmami	107
4.3. Słabość zdominowanego systemu kaszubszczyzny przejawiająca się w przekładzie struktur frazeologicznych	113
5. Realia kulturowe	119
5.1. Tłumacz jako pośrednik między kulturą wyjściową i docelową	119
5.2. Przetransponowanie do tekstów docelowych nazw realiów kulturowych	121
5.3. Problemy z przekładem na kaszubszczyznę rosyjskich i polskich realiów kulturowych	125
5.4. Eliminacja elementów „trzeciej kultury” w przekładach na język kaszubski	134
5.5. Kaszubszczyzna jako system niegotowy na przyjęcie elementów obcych kultur	148
6. Przekład na kaszubszczyznę nazw własnych	153
6.1. Problemy związane z przekładem onimów	153
6.2. Przekład na kaszubszczyznę intencjonalnych imion własnych	159
6.3. Techniki translatorskie stosowane przez kaszubskich tłumaczy w odniesieniu do nieintencjonalnych imion własnych	166
6.4. Napięcia między swojskością a obcością odzwierciedlone w przekładach nazw własnych na kaszubszczyznę	176
7. Ekspansja i redukcja w przekładach dzieł literatur słowiańskich na język kaszubski	181
7.1. Ekspansja i redukcja jako strategie translatorskie	181
7.2. Problem nieposzanowania tożsamości Innego w przekładzie przejawiający się w ekspansji i redukcji	183
7.2.1. Wprowadzenie treści nieobecnych w pierwowzorze z powodów ideowych	184

7.2.2. Rozszerzanie tekstów docelowych umotywowane względami artystycznymi	188
7.2.3. Technika redukcji stosowana w przekładach na regionalny język kaszubski	192
7.3. Ekspansja i redukcja jako strategie wyrażające nierówności między językiem regionalnym a językami narodowymi	198
Zakończenie	201
Wykaz dzieł literatur słowiańskich tłumaczonych na język kaszubski	209
Bibliografia	215
Summary. Problems of translation into a dominated language. Alienation in translation considered in the context of the uneven position of the source and target language. On the example of translation of works of Slavic literature into Kashubian language.	231
Skrodzenié. Problemě dolmaczěnkù na zdominowóny jãzěk. Cězosc w tołmaczėnim rozezdrzėwónò w kònteksce nierówny pòzycji zdrzódłowégò i docéłowégò jãzěka. Na przėkładze translacji dokazów słowiańszczi lėteraturów na kaszėbsczi jãzěk	235

Wstęp

Niniejsza monografia została poświęcona problematycznym kwestiom związanym z przekładem na język zdominowany. W szczególności dotyka ona zagadnienia przetransponowania do tekstów docelowych obcych elementów językowo-kulturowych. Okazuje się, że z jednej strony w tłumaczeniach na języki słabe możemy dostrzec uległość wobec cudzych wzorów, z drugiej strony translacje te są dowodem na to, że język docelowy jest systemem żywym.

Należy zauważyć, że w kontekście współcześnie obserwowanych działań mających na celu rewitalizację języków małych i zagrożonych, przekłady na etnolekty zdominowane jawią się jako jedno z narzędzi mających na celu wzmocnienie statusu zminorowanych języków. Kwestia ta w szczególności jest widoczna w odniesieniu do kaszubszczyzny, która jest moją macierzystą mową. W związku z nadaniem etnolektowi kaszubskiemu statusu języka regionalnego na mocy Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 r. pojawiły się nowe możliwości umocnienia pozycji zagrożonej wymarciem kaszubskiej mowy. Wraz z przyjęciem przywołanego wyżej aktu normatywnego da się zauważyć wzrost działań mających na celu rewitalizację kaszubszczyzny, wśród których ważne miejsce zajmują tłumaczenia na ten język.

Translacje na etnolekt kaszubski powstawały już od XVI wieku, jednakże po 2005 roku działalność przekładowa na kaszubszczyznę dynamicznie wzrosła. Trzeba przyznać, że nagły skok ilości powstających po kaszubsku dzieł – zarówno oryginalnych, jak i tłumaczonych – jest w dużej mierze uwarunkowany sytuacją prawno-polityczną. Jednocześnie zwiększenie produkcji utworów w języku regionalnym – w tym też dzieł translatorskich – ma stanowić opór przeciwko wchłonięciu zagrożonej kultury przez systemy większościowe.

Trzeba zauważyć, że wspólnoty używające języków zdominowanych podchodzą zwykle do kwestii ochrony swoich etnolektów z nie małymi emocjami. Społeczność kaszubska także przejawia wrażliwość na sprawy związane z zachowaniem macierzystej mowy. Wielu Kaszubów jest zaangażowanych

w sprawy regionalne i usilnie podejmuje starania mające na celu utrzymanie swojej kultury i języka. Nie jest to zadanie łatwe w kontekście ujawniającej się we współczesnym świecie dominującej roli polszczyzny na kaszubskim obszarze językowym. Jak wspomniałam, ważnym aspektem działalności mającym na celu ochronę kaszubskiej mowy jest tworzenie piśmiennictwa w rodzimym etnolekcie. Kaszubszy działacze obecnie z pełną świadomością, w sposób celowy i zamierzony rozwijają twórczość literacką i tłumaczeniową w swoim języku, ponieważ wiedzą, że jest to droga do zachowania kaszubskiej tożsamości.

Chciałabym tutaj zaznaczyć, że ja również jestem emocjonalnie związana z tematyką, którą w niniejszej pracy podjęłam. Język kaszubski jest moją rodzimą mową. Znam go nie tylko teoretycznie, lecz także wykorzystuję praktycznie. Używam kaszubszczyzny w codziennej komunikacji, piszę teksty literackie po kaszubsku, jestem też autorką tłumaczeń na język regionalny. Przekładałam na etnolekt kaszubski teksty z języka polskiego, rosyjskiego, serbskiego i słoweńskiego.

Problemem translacji na kaszubszczyznę zająłam się z jednej strony ze względu na własne korzenie, z drugiej strony – z powodu wykonywanych przeze mnie tłumaczeń. W szczególności przełożenie *Ślubu* Witolda Gombrowicza i następnie własna analiza przyjętych rozwiązań translatorskich zainspirowały mnie do dalszych poszukiwań badawczych dotyczących tłumaczeń dzieł literackich na kaszubszczyznę dokonanych przez innych autorów. Zauważyłam, że podczas przekładania tekstów na kaszubszczyznę istnieje pokusa ulegania polskim wzorom, ponieważ sięgnięcie do nich wydaje się najprostszym i najbardziej dostępnym rozwiązaniem.

Podejmując w niniejszej monografii temat translacji na język zdominowany, chciałam sprawdzić, w jakim stopniu różni kaszubszy tłumacze godzą się na obce wpływy. W szczególności interesowała mnie, ujawniająca się m.in. w działalności przekładowej, zależność zdominowanej kaszubszczyzny od hegemonicznej na kaszubskim obszarze językowym polszczyzny. Okazało się, że podporządkowanie etnolektu kaszubskiego systemom większościowym dokonuje się w przekładzie na wielu płaszczyznach.

Problematyka zdominowania w działalności translatorskiej wydała mi się ponadto ważna, ponieważ przekłady odgrywają istotną rolę w kształtowaniu literackiej kaszubszczyzny. Przyjmowane przez kaszubskich tłumaczy

rozwiązania i strategie mogą mieć wpływ na to, w jakim kierunku będzie zmierzał rozwój języka regionalnego. Autorzy przekładów w zderzeniu z obcymi systemami językowo-kulturowymi mogą trzymać się tekstu pierwowzoru, kopiując obce wzorce, lub się od niego oddalać, wykazując się przy tym kreatywnością podczas szukania ekwiwalentów. Tłumaczenie na język o mniejszych zasobach leksykalnych może nieraz wymusić stworzenie przez autora translacji brakującego słownictwa. Język regionalny za pośrednictwem translacji ma zarazem szansę otworzyć się na nowe idee oraz czerpać z bogactwa innych języków i kultur.

Trzeba tutaj podkreślić, że współczesna kaszubszczyzna literacka jest *in statu nascendi*. Kształtują ją nie tylko pisarze tworzący dzieła oryginalne po kaszubsku, ale także tłumacze dzieł na etnolekt regionalny. Od kierunku działań kaszubskich autorów przekładów w dużej mierze zależy, jak będzie rozwijał się język.

W tym miejscu chcę także podziękować recenzentkom niniejszej pracy prof. dr hab. Ewie Sławkowej i dr hab. Lucynie Spyrce za cenne uwagi i sugestie, które pomogły mi udoskonalić książkę.

1. Przekłady na języki zdominowane

1.1. Zagadnienie asymetrii językowej rozumianej jako nierówna pozycja języków

Asymetria to zjawisko charakteryzujące się brakiem równowagi na jakiejś płaszczyźnie. Jeśli w pewnych układach odniesienia zostanie naruszona symetryczność, skutkiem tego może być brak stabilizacji i dominacja jakiegoś elementu nad innym. Zagadnienie to może być odniesione również do dziedziny językoznawstwa. Asymetria obserwowana w sferze językowej oznacza, że w lingwistycznej hierarchii świata między językami wyżej i niżej postawionymi obowiązuje układ pionowy, czyli te pierwsze podporządkowują sobie te drugie (por. Tortosa 1986; Makurat 2018). Nierównowaga między systemami językowymi zwykle jest rozpatrywana w kategoriach władzy, hierarchii podporządkowania i podległości, mniejszego lub większego prestiżu języków, przewagi jednej mowy nad drugą oraz związanych z tym antagonizmów.

W świecie ukonstytuowanym językowo na co dzień obserwuje się wielostronny brak równowagi i egalitarności. Języki podlegają stratyfikacji, wyrażającej się w relacji nadrzędności i zdominowania. Niektóre z nich wciąż wielopłaszczyznowo awansują, rozszerzają swój zakres wpływów, doskonalą się przez wzbogacanie swojego systemu, podnoszenie prestiżu własnej mowy czy też rozszerzanie zasobu powstających w danym języku dzieł literackich; inne natomiast – ulegają degradacji, aż wreszcie zupełnie wypadają z funkcjonowania społecznego.

Omawiana kwestia nierównej pozycji języków może być w szczególności rozpatrywana w odniesieniu do praktyk podporządkowania stosowanych przez dominującą większość względem społeczności mniejszościowej – imigranckiej lub autochtonicznej. Trzeba zauważyć, że na jednym wielojęzycznym terytorium etnolekty nigdy nie są traktowane jednakowo, ale zawsze mamy do czynienia ze swego rodzaju nierównowagą wynikającą ze stosunków władzy. Jedne języki są bardziej ekspansywne i nieraz zyskują status imperialny, inne natomiast są przez nie zdominowane. W związku

z powyższym dają się zaobserwować zależności etnolektów przodujących i drugorzędnych.

Poszczególne systemy językowe konkurują ze sobą o uzyskanie wyższej pozycji (Zieniukowa 2003: 79). Rywalizacja między etnolektami prowadzi z kolei do konfliktów językowych i napięć między osobami posługującymi się danymi systemami językowymi. Wyżej postawione języki charakteryzują się narcyzmem, a ich użytkownicy są przekonani o doniosłym miejscu swojego etnolektu w hierarchii lingwistycznej. Aby jeszcze bardziej umocnić swoją pozycję na dłuższy okres, języki silniejsze usiłują podnosić własną rangę oraz w coraz większym stopniu dominować nad niżej postawionymi językami i determinować je, a często też stymulować deprecjonowanie słabszych etnolektów, czego następstwem są mechanizmy i reakcje obronne ze strony tych drugich, wynikające z obaw przed utratą własnej tożsamości, której nośnikiem jest język.

Napięcia na polu lingwistycznym zwykle nie występują w izolacji, ale przeważnie są sprzęgnięte z rywalizacją na wielu płaszczyznach. Jak słusznie zauważyła Jadwiga Zieniukowa, kwestia prestiżowości języka jest powiązana z czynnikiem socjolingwistycznym, który koncentruje się na porównawczym wartościowaniu etnolektów w sferze sytuacji kulturowej, socjalnej i polityczno-prawnej (Zieniukowa 2003: 79–80), a także ekonomicznej, technologicznej oraz mentalnej. Problem ten dotyczy w szczególności przywołanych już języków zminorowanych, zdominowanych, mniejszościowych lub regionalnych, które – jak zauważył Tomasz Wicherkiewicz – mają swoją pozycję w krajobrazie językowym, ale nie są postrzegane jako w pełni równorzędne (Wicherkiewicz 2014: 21).

Niska pozycja danego etnolektu w hierarchii lingwistycznej jest również często powiązana z kwestią świadomości językowej i przywiązania do macierzystej mowy. Jak zauważył Roman Szul, słabość danego języka jako czynnika integrującego i mobilizującego wynika stąd, że nie są spełnione dwa następujące wymagania: 1) musi istnieć świadomość tożsamości języka, czyli poczucie wspólnoty językowej oraz 2) obserwowana autoidentyfikacja musi mieć wysoką wartość (Szul 2009: 69). Tymczasem w przypadku etnolektów regionalnych czy mniejszościowych kwestie te czasem schodzą na dalszy plan, co jeszcze bardziej osłabia zdominowane języki w porównaniu z językami większości.

Asymetryczne stosunki między wspólnotami kulturowymi przekładają się także na nierówności w odniesieniu do zakresu użycia języka. Nie tylko wyższa pozycja systemu językowego decyduje o tym, że jest on częściej wybierany jako środek komunikacji, ale mamy tu także do czynienia z zależnością wzajemną: częstotliwość posługiwania się danym etnolektem przekłada się również na jego prestiż, który wzrasta wraz z rozpowszechnianiem się wykorzystywania etnolektu. Brak wysokiej pozycji w hierarchii lingwistycznej skutkuje natomiast kurczeniem się języka. Ponadto można zauważyć, że jeśli użytkownikom danej mowy przysługuje autorytet i wysokie miejsce w hierarchii, a co za tym idzie także władza, wówczas mowa ta jest społecznie postrzegana jako bardziej wartościowa (Dorian 1998: 3–4), a tym samym jest ona częściej stosowana.

Należy też powiedzieć, że języki o wyższym statusie mają przewagę w sferze publicznej, a czasem są wręcz narzucane m.in. w instytucjach władzy, w oświacie, w środkach społecznego przekazu, w życiu naukowym, społecznym czy gospodarczym, natomiast zakres funkcjonalny języków zdominowanych zazwyczaj stale się kurczy. W związku z tym można zaobserwować, że etnolekty o słabej pozycji są stopniowo eliminowane z przestrzeni oficjalnej jako redundantne i mało praktyczne.

Zwykle obserwowana wyższa funkcjonalność języka dominującego w społeczności większościowej oraz częsta pasywność wspólnoty komunikacyjnej zdominowanej wobec krzewienia własnych wartości językowo-kulturowych w efekcie prowadzą do utrwalania się relacji nierówności opierającej się na zależności panowania i podlegania. W tym kontekście za José Marią Tortosą należałoby powtórzyć, że „kiedy języki (ich użytkownicy) pozostają w określonej relacji władzy, ocalenie jednego z nich oznaczać może utratę drugiego w taki sam sposób, jak nicnierobienie dla jednego z nich jest ocaleniem innego, w tym przypadku – panującego” (Tortosa 1986: 142).

Przedstawiciele wspólnot zdominowanych zwykle mają świadomość nie tylko niższego statusu własnego języka, ale też mniejszej jego przydatności w kontekście funkcjonowania w społeczności posługującej się mową dominującą. Niekiedy w sytuacji asymetrii między dwoma systemami pojawiają się tarcia i napięcia między dążeniami do unifikacji językowej i inklinacjami ekspansjonistycznymi ze strony kultury silniejszej a wyrażanymi przez kulturę słabszą skłonnościami do utrzymania własnej tożsamości

językowej w warunkach różnorodności lingwistycznej, w ramach której język jest narzędziem identyfikacji etnicznej. Jednakże obserwacje pokazują, że zazwyczaj wspólnota posługująca się etnolektem zdominowanym ostatecznie godzi się na porzucenie macierzystej mowy na rzecz bardziej praktycznego w codziennym funkcjonowaniu języka silniejszego. Z obowiązującą hierarchią lingwistyczną są powiązane procesy uniformizacji językowo-kulturowej społeczeństw i asymilacji mniejszości etniczno-językowych. Wraz z odejściem od rodzimej mowy dane społeczności naturalnie odступują też od własnych korzeni i macierzystej kultury.

Hierarchizowanie języków zasadniczo odbywa się w odniesieniu do określonych kryteriów, z których najważniejsze to: wielkość wspólnoty komunikacyjnej i stopień jej rozwoju, rozległość obszaru geograficznego, na którym dany etnolekt jest używany; sytuacja administracyjna (istotne jest, czy mamy do czynienia z językiem używanym na terenie państwa czy też na obszarze jednostki administracyjnej wewnątrz jego struktury); pozycja polityczna, gospodarcza, ekonomiczna, cywilizacyjna i kulturalna wspólnoty komunikacyjnej, historia danej społeczności, pozycja literatury pięknej uprawianej w danym etnolektie i jej popularność w zakresie globalnym, długość i ciągłość tradycji języka literackiego, stopień rozpowszechnienia języka (por. Lubaś 2000: 89). Należy zauważyć, że o wyższym lub niższym statusie etnolektu decydują jedynie czynniki ekstralingwalne, odnoszące się do jego socjolingwistyczno-politycznego funkcjonowania, natomiast pod względem wewnętrznej struktury języka wszystkie etnolekty są równe. Gramatyka, słownictwo, frazeologia czy sposób wymowy nie mają żadnego wpływu na prestiż i pozycję języka (Miodunka 1990: 42).

Najwyżej w hierarchii lingwistycznej znajdują się, mające zasięg międzynarodowy, języki imperialne, określane też jako języki komunikacji globalnej lub języki drapieżne (Schönhof-Wilkans 2010: 172), wśród których można wyróżnić współczesną *lingua franca* – język angielski, oraz używane również na dużą skalę takie języki, jak np.: hiszpański, rosyjski, francuski, niemiecki, chiński, arabski (por. Tortosa 1986: 92–93). Angielszczyzna czasami jest wyróżniana spośród innych systemów językowych o charakterze imperialnym jako pierwszorzędny obecnie język globalny ze względu na jej prymarną pozycję jako języka nauki i techniki, a także języka kontaktowego w relacjach międzynarodowych oraz języka narodowego państw o wysokiej pozycji ekonomicznej

i politycznej (Tortosa 1986: 84). Systemom imperialnym przeciwstawiane są etnolekty ojczyste lub tubylcze, używane przez daną populację na macierzystym terytorium. Wśród tych ostatnich można ponadto wyodrębnić, znajdujące się zasadniczo najniżej w hierarchii lingwistycznej – języki plemienne, regionalne, lokalne, niemające charakteru ogólnonarodowego.

Tortosa odwołuje się z kolei do podziału dwustopniowego. Mówi on o językach większości, które są uprzywilejowane na terenie danego państwa, oraz o językach mniejszości, które mają niższą rangę i mniej znaczącą kulturową pozycję (Tortosa 1986). Te drugie są językami mniejszej części ludności żyjącej na danym terytorium, które muszą bronić własnej tożsamości, ponieważ ich egzystencja często jest zagrożona. Języki większościowe w przeciwieństwie do mniejszościowych są używane przez wspólnoty kulturowe, które są bardziej liczne i dominują na danym obszarze; języki mniejszościowe natomiast są wykorzystywane przez zdominowane społeczności mniejszości narodowych, etnicznych lub regionalnych. W sytuacji kontaktu z językami większościami etnolekty mniejszościowe są poddawane postępującej uniformizacji i ulegają narastającym obcym wpływom. Ich użytkownicy reprezentują kulturę marginesową, w związku z czym nieraz muszą się zgodzić na asymilację i akulturację. Jacek Perlin zwrócił uwagę, że przynależność do jednej z wymienionych wyżej grup językowych stanowi czynnik determinujący społeczno-polityczne położenie użytkowników etnolektu (Perlin 1986: 13).

Tortosa, pisząc o stratyfikacji językowej, zwrócił również uwagę na to, że mamy języki klasy wyższej i niższej, a także kody wyższe i niższe. W języku są odzwierciedlone podziały kulturowe, natomiast w kodzie – zróżnicowania strukturalne. Autor odwołuje się do typowego układu kolonialnego i twierdzi, że w tej sytuacji mamy do czynienia z pokrywaniem się języka wyższego z kodem wyższym oraz języka niższego z kodem niższym, jednakże – jak zaznacza hiszpański badacz – możliwe są różne kombinacje modeli (Tortosa 1986: 52–77). W relacji języków większościami odniesionych do języków mniejszościowych przeważnie możemy powiedzieć, że język wyższy idzie w parze z kodem wyższym, natomiast język niższy zająbia się z kodem niższym.

W kontekście zgłębiania problemu nierównej pozycji języków istotny wydaje się też, wprowadzony przez Michaelę Wolf, a zaadaptowany na

gruncie polskim przez Elżbietę Skibińską i Małgorzatę Misiak, podział na języki dominujące lub mocne, które są używane przez społeczności krajów rozwiniętych, oraz języki zdominowane, czyli słabe, które są stosowane przez wspólnoty komunikacyjne krajów rozwijających się lub przez grupy mniejszościowe czy regionalne (Wolf 1995: 129; Skibińska, Misiak 2007: 76). Kraje o wyższym statusie rozwoju zwykle reprezentują też wysokie standardy w zakresie wielu dziedzin życia, dbają o ożywienie kulturowe, w ramach którego mieści się wzmocnienie pozycji i rozpowszechnienie macierzystego języka. W krajach słabo lub średnio rozwiniętych wciąż jeszcze mamy do czynienia z kształtowaniem się odpowiedniego poziomu życia i dążeniem do coraz wyższych standardów. Wskaźnik rozwoju społecznego jest w tym przypadku niższy, w związku z czym mniejsze są również nakłady na kulturę oraz na rozwój językowy.

Podczas dokonywania klasyfikacji lingwistycznej uwzględniającej kwestię asymetrii językowej znaczące wydaje się też kryterium stopnia standaryzacji języków, czyli tworzenia i doskonalenia ich literackich odmian, oraz rozpowszechnienia przyjętych kanonów i wzorów, które w dużej mierze wpływają na kształtowanie się prestiżu danego języka (Zieniukowa 2003: 80; Szul 2009: 7). Zabiegi normalizacyjne zmierzają do osiągnięcia optymalnego poziomu uporządkowania danej mowy, osiąganego w wyniku kierowanych, celowych i świadomych działań zorientowanych na regulację zasad użycia języka w zakresie gramatyki, ortografii, zasobów leksykalnych. Dzięki ustaleniu zasad standaryzacji możliwe jest powszechne i wielokrotne stosowanie określonych struktur językowych zgodnie z wymogami poprawnościowymi. Odwołując się do kryterium kodyfikacji, można wyróżnić języki znormalizowane, z ustalonymi i rozpowszechnionymi społecznie oraz stosowanymi w praktyce zasadami gramatyki i ortografii, z rozbudowanym słownictwem, zdolne do przekazywania zawartości myślowej na różnych poziomach intelektualnych i stylistycznych (Zieniukowa 2006a: 13), oraz etnolekty, których standaryzacja została dokonana częściowo, czyli niektóre zasady zostały już określone, inne natomiast nie zostały ostatecznie uregulowane. Normalizacja częściowa przeważnie może odnosić się do języków regionalnych. Możemy też wyróżnić etnolekty, których kodyfikacja zupełnie nie została przeprowadzona – te ostatnie zwykle tożsame są z dialektami i ich gwarowymi odmianami.

Stopień normalizacji języka przekłada się na zakres poliwalencji. Władysław Lubaś zwrócił uwagę, że istotnym czynnikiem, który należy uwzględnić przy dokonywaniu klasyfikacji lingwistycznej oprócz pozycji politycznej, gospodarczej, kulturowej, cywilizacyjnej, literackiej danej wspólnoty komunikacyjnej, jest – wynikający w dużej mierze z ustandaryzowania języka – tzw. rozmiar poliwalencji, czyli zdolności nominacyjnej danego etnolektu i jego zróżnicowania stylistycznego. Mieszczą się tu możliwości nazywania, wynikające z przeprowadzonej normalizacji, przyjętego stosownego zasobu słownikowego i utrwalonych zasad gramatycznych. Biorąc pod uwagę te kryteria, Lubaś rozróżnił siedem grup języków europejskich:

- 1) języki o pełnej poliwalencji i bardzo wysokim prestiżu (na pierwszym miejscu jest wśród nich język angielski, dalej: niemiecki, francuski, hiszpański, rosyjski);
- 2) języki o szerokiej poliwalencji i umiarkowanym prestiżu (np. język polski, ponadto m.in. czeski, serbski, słowacki, słoweński);
- 3) języki restytuowane (np. język kataloński, irlandzki, baskijski);
- 4) języki niedawno skodyfikowane, niezbyt rozpowszechnione, rywalizujące z językami o silniejszej pozycji (np. kaszubski, bośniacki, łemkowski);
- 5) języki, których nosiciele żyją z dala od pierwotnej ojczyzny (jidisz, język romski);
- 6) mikrojęzyki literackie, o słabej poliwalencji (np. rusiński),
- 7) dialekty terytorialne (np. dialekt mazowiecki w Polsce) (Lubaś 2000: 89–91).

Mówiąc o językach słabych i zdominowanych, kluczowe wydaje się też powszechnie znane wyodrębnienie języków mniejszościowych i regionalnych. Zarówno języki regionalne, jak i języki mniejszościowe są zawsze na danym obszarze językami o niższym statusie, prestiżu i słabszej pozycji niż język większościowy. Przywołany podział jest istotny z punktu widzenia definicji prawnej. Co prawda w Europejskiej Karcie Języków Mniejszościowych lub Regionalnych, sporządzonej w Strasburgu 5 listopada 1992 r., nie ma ścisłego rozgraniczenia między językami mniejszościowymi i regionalnymi, jednak pojawia się ono w Ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z 6 stycznia 2005 r. (DZ.U. 2005 Nr 17 poz. 141). Przyjmuje się, że języki regionalne inaczej niż języki mniejszościowe nie

mają punktu odniesienia w postaci odrębnego państwa, w którym są one używane (Woźniakiewicz 2013: 25). Alfred Majewicz i Tomasz Wicherkiewicz zdefiniowali języki mniejszościowe (ang. *minority languages*) jako „języki grup narodowościowych mających swoje organizmy polityczne poza terytorium danego państwa, posiadające w związku z tym swoje znormalizowane odmiany standardowe, będące językami oficjalnymi innych państw”, a także „języki nieposiadające statusu oficjalnych języków państwowych, niespokrewnione genetycznie z językiem większości i używane przez autochtoniczne grupy zamieszkujące swoje terytorium etniczne na terenie innego państwa”, natomiast języki regionalne (ang. *regional languages*) otrzymały w opracowaniu tychże autorów następującą definicję: „języki używane przez poszczególne autochtoniczne grupy etniczne, często blisko spokrewnione z językami większości (przez co dyskusyjny bywa ich status lingwistyczny), nieposiadające statusu języków oficjalnych, używane na ogół w wielu odmianach dialektalnych. W terminologii prawniczej pojęcie *język regionalny* zostało użyte w celu odróżnienia etnolektów miejscowych, mających status języka, od dialektalnych terytorialnych odmian języków, których użytkownicy nie mają poczucia odrębności narodowej czy etnicznej (Majewicz, Wicherkiewicz 2001: 87–88).

Słabość zdominowanych etnolektów widoczna jest zwłaszcza w kontekście coraz bardziej pogłębiającego się ich marginalizowania i porzucania słabszej macierzystej mowy na rzecz języka dominującego. Rodowici użytkownicy zarzucają swój język i kulturę, aby znaleźć się w kręgu faworyzowanych przez państwo, a zwykle też przez dużą część społeczeństwa, języka i kultury większościowej (Szul 2009: 7–8). Natomiast odchodzenie od rodzimego języka i wynikająca stąd coraz mniejsza liczba osób posługujących się danym etnolektem może odbić się na jego kondycji, przyczyniając się do jeszcze niższej jego pozycji. Tego rodzaju tendencje wiążą się z postępującym ubożeniem podporządkowanego etnolektu, który nie rozwija wystarczających zasobów słownictwa do nazywania różnych elementów współczesnego świata. Mowa zdominowana często nie nadąża pod względem rozbudowywania leksyki za rozwojem cywilizacji i nowych technologii.

Języki znajdujące się na słabszej pozycji charakteryzują się też niższym stopniem normalizacji niż języki mocne, a nieraz w ogóle nie mają ustandaryzowanej odmiany pisanej. Ich użytkownicy często również nie przywiązują

większej wagi do kwestii poprawności językowej i kultury języka, a także do szeroko rozumianego rozwoju etnolektu i budowania jego własnego potencjału. Problem ten widoczny jest szczególnie w przypadku systemów zminorowanych, które w rzeczywistości zwykle nie są pozytywnie waloryzowane nawet przez rodzimych użytkowników, ale – jak zauważa Nicole Dołowy-Rybińska – są traktowane raczej jako ciekawostki etnograficzne i relikty przeszłości niż jako pełnoprawne środki komunikacji w różnych sferach. Można natomiast zaobserwować postępującą „folkloryzację” tego rodzaju etnolektów i ich kultur (Dołowy-Rybińska 2011: 20).

Należy podkreślić, że dyskurs o nierównowadze językowej jest silnie uwiakłany w konteksty polityczne. Jak zauważa Szul, państwa nie są bierne wobec języka, ale prowadzą jakąś politykę językową, wspierając i wspomagając jedynie wybrane etnolekty, inne tolerując, jeszcze inne ignorując, wypierając lub tępiąc (por. Szul 2009: 7). Prowadzona przez wspólnoty dominujące polityka językowa może być nieprzychylna słabszym kulturom i ich etnolektom, a nieraz może prowadzić do ich dyskryminacji i pogłębiania się już istniejących nierówności. Systemy mocne zwykle mają bowiem przewagę nie tylko społeczną, ale też prawną. Mimo gwarancji dawanych w międzynarodowych aktach, takich jak Powszechna deklaracja praw człowieka czy Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, określających reguły i środki ochrony języków mniejszościowych i regionalnych oraz przeciwdziałających ich dyskryminacji, w praktyce ustrojowo-politycznej zwykle przedkłada się przywileje i uprawnienia wspólnot dominujących nad zdominowanymi. François Grin zauważył, że w istocie nawet równe traktowanie języków o nierównym statusie byłoby faworyzowaniem tych silniejszych i przyznaniem im większych możliwości w zakresie rozwijania się, rozrastania i oddziaływań zewnętrznych. Odstępstwem od tej zasady mogłoby być jedynie wzajemne odniesienie systemów językowych używanych na danym terytorium, którym można przypisać pewien stopień symetrii; w rzeczywistości jednak trudne jest zmierzenie wskaźnika asymetrii oraz zagrożenia języka zdominowanego (Grin 1995: 38–40).

Zdaje się, że szczególnie niebezpieczne dla wspólnot mniejszościowych i regionalnych są tendencje centralistyczne, kiedy dużą wagę przywiązuje się do unifikacji, także w sferze lingwistycznej, oraz eliminacji językowego różnicowania, wynikającej z obaw społeczności dominujących przed

Sądzę, że Hanna Makurat-Snuzik znalazła właściwe narzędzia dla przedstawienia interesującego ją fenomenu, jakim są tłumaczenia literatury pięknej na regionalny język kaszubski. Spojrzenie bowiem na problemy tłumaczeń na kaszubszczyznę dzieł literackich poprzez pryzmat teorii asymetrii językowej i koncepcji języków oraz kultur zdominowanych, jakie zaproponowała autorka, pozwala jej ukazać ich miejsce i wartość we współczesnym świecie, uwzględniając równocześnie polityczno-prawną sytuację tzw. języków mniejszych, do jakich należy etnolekt kaszubski, oraz podkreślić rolę, jaką on właśnie ma w nim do odegrania. Hanna Makurat-Snuzik przywołała również postkolonialny nurt badań nad przekładem, co pozwoliło jej zinterpretować kulturę źródłową i docelową w kategoriach „kolonizatora” i „skolonizowanego”.

Z recenzji prof. dr hab. Ewy Sławkowej

